

A montenegrói külpolitika dilemmái a 19. század második felétől az első világháborúig

Montenegró külpolitikáját a 19. század közepétől az első világháború kirobbanásáig tartó időszakban az alapvető célok megfogalmazása és a legfőbb külpolitikai partnerek kiválasztása határozta meg.¹ Az ezzel kapcsolatban megnyilvánuló látványos fordulatok, illetve a montenegrói politikai döntéshozók külpolitikai dilemmái különböző okokra vezethetők vissza. Ezek közül elsőként az ország belső állapotaiból következő, az államszervezet intézményi fejlettségével – különösképpen a külképviseleti szervekkel – kapcsolatos okokról kell szót ejtenünk. Az ország külpolitikáját nem intézmények alakították, ami rámutat a montenegrói hatalomgyakorlás autokrata jellegére, a döntések meghozatalánál a 19. század legnagyobb részében döntő szava az ország legfőbb politikai személyiségének volt. Nem létezett megfogalmazott, dokumentumba foglalt külpolitikai program, a külpolitika feladatait nem definiálták pontosan, ennek megfelelően azokat az aktuális politikai követelményeknek megfelelően módosíthatták. A külpolitikát mindazonáltal alapvetően a nagyhatalmak politikai befolyása és a regionális helyzet határozta meg.

1878-ig a montenegrói uralkodók elsődleges célja az volt, hogy az államiság terén elért eredményeket nemzetközi elismeréssel koronázzák meg, ami azt jelentette, hogy Montenegró tényleges államisággal rendelkező országból a nemzetközi jog értelmében elismert állammá váljon. Az említett törekvés hatással volt az ország mindenkori külpolitikai gyakorlatának változásaira. A montenegrói külpolitika hagyományosan a keleti kérdés megoldásához és a – főképpen Oroszország politikai támogatásával folytatott – nemzeti felszabadulásért vívott folyamatos harc-hoz kapcsolódott.²

Montenegró történelmi céljai időnként megkövetelték a külpolitika irányvonalának és módszereinek megváltoztatását. A montenegróiak több alkalommal tettek kísérletet arra, hogy a fegyveres harc helyett politikai, pontosabban diplomáciai eszközökkel érjék el törekvéseiket: a külpolitikai eszközök alkalmazásáról, a nemzetközi intézmények felé való fordulásról van szó (multilaterális kongresszusok és konferenciák, bilaterális kapcsolatok, ad hoc diplomácia). A külpolitika új formái-

* A szerző a Montenegrói Egyetem Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója (Univerzitet Crne Gore Istorijski Institut, Podgorica, Bulevar revolucije 5.).

1 A montenegrói külpolitika áttekintése: Raspopović, 2009.

2 A nemzetközi diplomáciai elismerés jelentőségéről és folyamatáról: Raspopović, 2010.

nak alkalmazása megkövetelte a nagyhatalmakkal fenntartott politikai viszonyok jellegének módosítását. A külpolitikai irányváltások többet jelentettek az egyes nagyhatalmakhoz fűződő viszony megváltozásánál, adott esetben a Montenegrót védelmező ország kiválasztásáig terjedtek.

A világi uralom bevezetését követően a külpolitikai célokat az állami érdekek határozták meg, különösen a nemzetközi válságok és a nagy geopolitikai fordulatok idején. Ugyanakkor Montenegró függetlenségének 1878. évi elismerését követően is változatlan maradt a külpolitikai stratégia, az továbbra is az ország első emberének „kedve szerint” alakult. Ez jellemezte az 1905-ig tartó időszakot is, amikor is Montenegró alkotmányos, parlamentáris monarchiává vált.

Miután Montenegró szuverén állammá vált, elengedhetetlen lett, hogy külpolitikáját a nemzetközi közösség politikai gyakorlatához igazítsa. Világviszonylatban – a pillanatnyi politikai erőviszonyoktól függően – a feltételeket a nagyhatalmak határozták meg. A címben jelzett korszakban – az adott nemzetközi körülmények között – gyakran külpolitikai viták folytak Montenegróban, hogy megtartsák-e a korábbi irányvonalat vagy újat válasszanak, valamint fordulatok történtek, melyeket általában külső körülmények váltották ki. Ritkábban fordult elő, hogy a fordulat mögött Montenegró politikai akarata húzódott volna meg, ilyen példákra általában a kevésbé jelentős politikai kérdésekben került sor, a nagyobb jelentőségű változások esetében az okok a globális külpolitikai váltásokra voltak visszavezethetőek.

Jelen tanulmány kiindulópontja Montenegró fejedelemséggé válása (1852). Az időpont kiválasztásának nem csupán az az oka, hogy ekkor változott meg az ország államformája, hanem sokkal inkább az, hogy a világi hatalom bevezetését követően olyan időszak kezdődött, amelyet komoly politikai válságok kísértek az Oroszországgal való viszony tekintetében.³ Az ezt megelőző korszakhoz képest az ellentétek valóban látványosan gyakoribbak lettek, ami különösen az 1860-as évek elején vált szembetűnővé. Figyelemre méltó, hogy ezekben az években először tetőpontra jutott a két ország közti jó viszony, majd igen hamar válságba kerültek a kapcsolatok. Egészen az első világháború kirobbanásáig jellemző maradt, hogy az Oroszországhoz fűződő viszony gyakorta változott, ugyanakkor növekedett más nagyhatalmak Montenegró külpolitikájára gyakorolt hatása is.⁴

3 A montenegrói–oros viszonyra lásd: Raspopović, 2005, 2009.

4 Az Oszmán Birodalom belső helyzete miatt magától vetődött fel a keleti kérdés, új szövetségi rendszerek létrejöttét eredményezve. A nyugat-európai országok többsége tartott attól, hogy az Oszmán Birodalom széthullásával felemelkedik Oroszország, s a tengerszorosok feletti ellenőrzés átvétele jelentősen megnöveli politikai presztízsét. A közös érdekekből kiinduló francia–angol közeledés miatt Oroszország számára különösen fontos volt a Habsburg Birodalom politikai álláspontja. Ez főleg azt követően mutatkozott meg, hogy I. Miklós cár George Hamilton Seymour szentpétervári brit követet is beavatta az oszmán örökség felosztásával kapcsolatos orosz tervekbe. I. Miklós azt javasolta a brit követnek, hogy a dunai fejedelemségek kerüljenek Oroszország védnöksége alá, és Szerbia is kapjon hasonló státuszt, illetve a bolgárok is alakíthatassanak önálló államot. I. Miklós ennek angol jóváhagyásáért cserébe azt javasolta, hogy Kréta és Egyiptom kerüljön brit uralom alá. Ahelyett, hogy létrejött volna egy angol–oros megállapodás az oszmán területek felosztásáról, az orosz javaslat eredménye az orosz felvetéssel szembeni európai összefogás lett. A brit érdekeket különösen az sértette volna, ha Oroszország számára a szorosok átvételével megnyílik az út Kis-Ázsia felé. Lásd: Pavičević, 1990. 30.

Danilo fejedelem a függetlenség elismertetéséért

Amint ismeretes, Danilo Petrović (1852–1860) II. Petar Petrović Njegoš vladika (püspök és egyben világi uralkodó) 1852-ben bekövetkezett halálát követően lett fejedelem. Ebben az időszakban, a francia forradalom (1848) után nagy változások történtek Európában, melyek társadalmi és nemzeti következményei megrengették az európai abszolút monarchiák, elsősorban Németország és a Habsburg Birodalom alapjait. A Habsburg Birodalomban élő magyarok, olaszok és csehek mellett egyes balkáni nemzetek (szerbek, horvátok, szlovének, görögök) is bekapcsolódtak a nemzeti jogokért vívott harcba. Az újfajta követelések az uralkodói hatalmuk megőrzéséért küzdő európai udvarok erős ellenállásába ütköztek.

Amikor a keleti kérdés előtérbe került a nemzetközi viszonyokban, a Balkán – és ennek megfelelően Montenegró – politikai szerepe is kiemelt helyet kapott az európai hatalmak – és különösen Oroszország – politikájában. II. Péter halálát követően Oroszország számára fontossá vált, hogy olyan uralkodó vezesse Montenegrót, aki bel- és külpolitikáját tekintve is folytatja elődei irányvonalát.⁵ A Petrović-házon belüli trónharc azonban drámai helyzetet eredményezett, ugyanis Pero Tomovot, a Szenátus elnökét (az elhunyt uralkodó testvérét) választották fejedelemmé, nem pedig a végrendeletben megjelölt Danilo Petrovićot.⁶ A válságot békés úton, Oroszország segítségével oldották meg, aminek eredményeképpen az ügy Danilo Petrović politikai ellenfelei felett aratott győzelmével, az egység helyreállításával zárult.⁷

Oroszországnak – Balkán-politikája kontextusában – megfelelt a Montenegróban kötött megállapodás is, amely az addigi gyakorlathoz és II. Péter vladika végakaratahoz képest jelentős politikai váltást hozott. A megegyezés – miszerint az új uralkodó és a Szenátus elnöke közösen megkezdik az orosz cárral folytatandó javaslat előkészítését, hogy Montenegrót nyilvánítsák fejedelemséggé és a montenegrói uralkodó kapjon fejedelmi címet – azt jelentette, hogy az ország új útra lépett.⁸

Az orosz belügyminisztérium elfogadta a Szenátus javaslatát, amit – amellett hogy annak értelmében Montenegróban új uralkodási formát vezettek be – az orosz keleti politikában bekövetkezett „veszélyes fordulatként” lehetett értelmezni. A Szentpétervárra érkező Danilo Petrovićot, ahelyett hogy püspökké iktatták volna be – ami II. Péter végakarataiban szerepelt –, Montenegró fejedelmévé kiáltották ki. Az orosz cárral 1852. június 27-én audiencián fogadta Danilót, melyen hangsúlyozta, hogy az új uralmi forma ellenére „Montenegró politikai léte” nem változhat, to-

5 Lásd: Анисимов et al., 2013.

6 Vuksan, 1925. 168–169.

7 Lásd: Raspopović, 2009.

8 A montenegrói uralkodó számára megmaradt annak lehetősége, „*hogy midőn érettebb korba lép, még egyszer mindent átgondoljon, egyeztessen a néppel, s amennyiben a körülmények arra mutatnak, hogy jobb, ha semmiben nem térnek el a korábbi rendtől, s maga is kijelenti, hogy azt kívánja, hogy végül szerzetesi méltóságot vegyen fel és püspök legyen, ehhez joga lesz*”. Ezzel kapcsolatos volt a harmadik orosz javaslat is: azt tanácsolták a montenegrói Szenátusnak és az uralkodónak, hogy ezúttal egyelőre ne válasszanak püspököt. A püspökválasztás elnapolása lehetővé tette volna ugyanis, hogy az új hatalom megszilárduljon, „mert a montenegróiak megszokták, hogy az ő [Danilo] személyében lássák az egyetlen uralkodójukat”. Raspopović, 2009. 142.

vábbra is stabil viszonyt kell ápolnia a Habsburg és az Oszmán Birodalommal, illetve meg kell őriznie a békét belügyeiben és határain egyaránt.

Danilo Petrović fejedelemmé válásának nagy nemzetközi hatása is volt: azt jelezte, hogy a montenegrói államfejlődés tekintetében jelentős orosz befolyás érvényesül. Ezt az osztrák és az oszmán udvar nem nézte jó szemmel, illetve a keleti kérdéssel kapcsolatos fejleményeket figyelő többi európai állam vezetése sem.

A politikai eredmények, amelyeket Danilo fejedelem a hatalomátvételt követően elért, már az 1856-os párizsi kongresszuson, illetve azt követően felülmúlták az ország gyors nemzetközi elismerésével kapcsolatos elképzeléseit.⁹ A kongresszust megelőzően Danilo fejedelem az Orosz Birodalom bécsi képviselőivel folytatott megbeszéléseken azt javasolta: küldjenek memorandumot a nagyhatalmak küldötteinek, hogy Montenegrót ismerjék el. A javaslatot Oroszország ellenezte, amit azzal indokoltak, hogy „a párizsi kongresszuson egy »montenegrói incidens« csak »bonyolítaná« a helyzetet, ami Montenegrónak sem lenne hasznára”. A tervezett lépést Montenegróra nézve károsnak ítélték, „tekintve hogy az [a montenegrói állam] ténylegesen létezik; bár formális elismerés nélkül...”¹⁰

Oroszország tartózkodó hozzáállása, pontosabban arra való képtelensége, hogy a krími háborúban elszenvedett vereségét követően aktívabb szerepet játszon a kongresszuson, azt eredményezte, hogy francia–montenegrói együttműködés vette kezdetét, és Montenegróban erősödni kezdett a francia befolyás. A montenegrói udvar franciabarát politikája ugyanakkor válságot okozott a montenegrói–orosz viszonyban. Az orosz küldött 1856. március 26-i kongresszusi kijelentésével – miszerint Oroszországnak nincsenek Montenegróval kapcsolatban érdekei, és nincsenek egyéb kapcsolatai azokon kívül, amelyek abból erednek, hogy a montenegróiakat szimpátia fűzi Oroszországhoz, és Oroszország szeretettel tekint a montenegrói hegylakókra – szertefoszlottak azok a remények, hogy Montenegró nemzetközi elismerését orosz segítséggel érik el.¹¹

Oroszországban nem támogatták a fejedelem azon javaslatát sem, amely szerint maga vagy képviselője személyesen jelenne meg a párizsi kongresszuson. Az orosz támogatás elmaradása miatti csalódottság is hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelem Párizsban találkozott III. Napóleonnal császárral, és arra tett kísérletet, hogy országa függetlenségének nemzetközi elismeréséhez szövetségesként megnyerje

9 Stojanović, 1977. 496. A hadsereg reformja mellett az országban jogi-közigazgatási reformot is végrehajtottak. Ami a törvényhozást illeti, Danilo fejedelem uralkodása a független Montenegró első törvénykönyvének elfogadásáról nevezetes. A törvénykönyvet 1855-ben, Cetinjében alkották meg, s ugyanebben az évben, Újvidéken került nyomdába. Az, hogy milyen hatással volt Montenegró államiségének megteremtése szempontjából, jól mutatják azok az értékelések, melyek szerint „ezt a lépést annak a társadalmi-gazdasági folyamatnak a befejezéseként lehet értelmezni, amely Montenegró különleges társadalmi-gazdasági struktúrája és külpolitikai helyzete miatt közel száz évig tartott”. Pavičević, 1955. 294. A törvénykönyvet lásd: *Zbornik sudskih zakona*, 1903. 26–55. Lásd erről még: Jovičević, 1994. 12–49.

10 Vuksan, 1931. 12.

11 Ezt követően az oszmán képviselő, Ali pasa kijelentette, hogy a Porta Montenegrót az Oszmán Birodalom részének tartja, és nem áll szándékában „a dolgok jelen állásán” változtatni. Az osztrák küldött kérdésére az orosz képviselő azt válaszolta, hogy országa és Montenegró között csak morális jellegű a kapcsolat. Čorović, 1989. 500.

Franciaországot. A fejedelemnek Párizsban azt javasolták, Montenegró ismerje el az Oszmán Birodalom fennhatóságát, majd kezdjen tárgyalásokat.¹² Bár az oszmán fennhatóság elfogadása bizonyos engedményeket eredményezett volna a Porta részéről, ez az új külpolitikai irányvonal ellentétes volt a montenegróiak addigi felszabadítási törekvéseivel.¹³

Az oszmán fennhatóság kérdését Cetinjében mégis komolyan megvitatták. A Franciaországra való támaszkodás miatt a montenegrói külpolitikai lépésekre az orosz udvar élesen reagált. Cetinje viszont elfogadta Párizsban az oszmán fennhatósággal kapcsolatosan adott tanácsait, hogy megegyezés útján Montenegró újabb területekre, illetve tengeri kijáratra tegyen szert. Az osztrák és az angol kormány is hasonló javaslatokat tett. A francia javaslat, mely minden jel szerint komoly hatással volt a montenegrói uralkodóra, egybeesett Anglia és Franciaország politikai akcióival, Oroszország pedig a Portával folytatott tárgyalásai során megvizsgálta annak a lehetőségét, hogy az elképzelés megvalósítható-e. Az orosz fél elutasította az oszmán fennhatóság elfogadását, azaz nem értett egyet a két másik európai állammal.

A heves orosz ellenzés ellenére a Montenegró tényleges függetlenségének megszüntetéséről szóló terv megvalósulása egyre valószínűbbnek tűnt. Az oszmán fennhatóság elfogadásának álláspontjára helyezkedett a legtöbb montenegrói szenátor is, Danilo fejedelem pedig a Montenegró feletti fennhatóságról szóló szerződés szövegének megküldésével gyakorolt nyomást Oroszország politikai vezetésére. A szerződés tervezetét – mint „hivatalos ajánlatot” – jóváhagyták a montenegrói parlamentben, és 1856 szeptemberében megküldték Isztambulba. Bár a szerződés szövege lényegét tekintve inkább jelentette az oszmán uralom tagadását, mintsem annak elfogadását,¹⁴ Szentpétervár mégis úgy értékelte, hogy a javaslat elküldése fenyegetést jelent Oroszország érdekeire.

1857 decemberében a montenegrói politikában csatlózott cári kormány úgy határozott, hogy „megszünteti Montenegró mindenféle anyagi támogatását”.¹⁵ A viszony teljes megromlása miatt Oroszország végső esetben a szentpétervári bankban felhalmozott montenegrói tőke teljes zárolását vagy a montenegrói uralkodó leváltását, Đorđije Savov vagy rokona, Krsto Petrović fejedelmi trónra emelését is számításba vette.¹⁶ Oroszország diplomácia nyomásgyakorlásával belpolitikai feszültséget akart előidézni. Ez egészen addig tartott, amíg Szentpétervár tudomást nem szerzett arról, hogy a Porta elutasította a szerződés tervezetét.

Ezt követően az orosz és a francia udvar között folytatott tárgyalások során figyelembe vették az orosz követeléseket, így az oszmán fennhatóságról szóló fran-

12 A fejedelem párizsi útját megelőzte Danilo Vuković segédtsízt 1856 második felében a francia fővárosban tett látogatása. A francia udvartól kérték, hogy diplomáciai úton ismerjék el Montenegró függetlenségét, valamint területének megnövelését egy tengeri kijáratral, ezenkívül az Oszmán Birodalommal meglévő határainak elismerését. Hasonló feladatot kapott Milorad Medaković Szentpéterváron. Egyik küldöttség sem járt sikerrel, a montenegrói kéréseket visszautasították. Vuksan, 1931. 12.

13 Vuksan, 1931. 12.; Pavićević, 1990. 162.

14 A montenegrói javaslatról bővebben: Pavićević, 1960. 53–54.

15 Pavićević, 1990. 272.

16 Pjotr Sztremuhov dubrovnikai orosz főkonzul ennek érdekében titokban kapcsolatba lépett Đorđe Petrovićsal, a montenegrói ellenzék „vezérével”. Uo. 273.

cia javaslatokat ideiglenesen levették a napirendről. Ilyen körülmények közepette került sor Danilo fejedelem franciaországi útjára. A fejedelem 1857 januárjában küldte el a látogatásra vonatkozó kérelmét III. Napóleonnak. A francia kormány elutasította azt, ám a fejedelem úgy döntött, magánszemélyként, francia jóváhagyás nélkül is Párizsba utazik.¹⁷ 1857. március 7-én ért a francia fővárosba.¹⁸ Várakozásai azonban, hogy jelenlétével hatással lehet a montenegrói kérdés megoldására, csalatkozni kellett. A fejedelem számára megismételték az okokat, melyek miatt nem tehettek eleget kéréseinek.¹⁹

A nagyhatalmak diplomáciai akciója során Franciaország egyre inkább egyetértett az orosz állásponttal, mely szerint a montenegrói kérdés megoldását el kell napolni.²⁰ A fejedelem ezek után módosította politikai céljait, és arra kérte a császárt, hogy közvetítsen szövetségeseinél és a Portánál, hogy megkezdődjön a montenegrói és az oszmán területek közötti határ meghúzósa. A fejedelem kérésének eleget tettek. A francia császár ígéretet tett arra, hogy a francia kormány közvetíteni fog a Portánál a határok kijelölése ügyében, ám úgy, hogy ez ne jelentse „se Montenegro függetlenségének oszmán részről való elismerését, se a szultán Montenegro feletti fennhatóságának elismerését”. Annak ellenére, hogy a fejedelem legfőbb várakozásai nem teljesültek, akciójának voltak eredményei is. Párizsi látogatása hozzájárult ahhoz, hogy a montenegrói kérdést „felvették az európai kérdések közé”, és az európai közvélemény is felfigyelt arra.

A fejedelem párizsi útjának eredményei igazán a következő évben, az 1858-as grahovói ütközet után lettek látványosak. Ekkor „III. Napoleon, hogy megakadályozzák a további vérontást és a török bosszút, Dubrovnik közelébe küldte flottáját, és azt javasolta a nagyhatalmaknak, hogy húzzák meg Montenegro és az Oszmán Birodalom között a határokat”.²¹ A határok megállapítása, amelyet egy nemzetközi bizottság az isztambuli konferenciát követően hajtott végre, Montenegro függetlenségének egyfajta elismerését jelentette.

Az orosz diplomácia számottevő bevonásával folyó határmeghúzás idején megújították a kapcsolatokat az orosz kormány és a montenegrói fejedelem között. Oroszország ismét Montenegro legfőbb külpolitikai partnerévé vált, abszolút befolyásra azonban 1868-ig nem tett szert újra. Ebben az évben került sor Miklós (Nikola Petrović, 1860–1910) fejedelem első szentpétervári útjára. A látogatás tényén kívül az orosz–montenegrói kapcsolatok további alakulása szempontjából jelentős hatása volt annak, hogy az orosz külpolitikában – a legfőbb balkáni partnerek tekintetében – változások történtek.

17 Stranjaković, 1930. 271.

18 A fejedelem franciaországi látogatásáról lásd: Vuksan, 1937; Lekić, 1959; Vujović, 1971. 20–25.

19 A brit kormány ellenezte a határmeghúzást az Oszmán Birodalommal, mert ez Montenegro nemzetközi elismerésének látszatát keltette volna; a tengeri kijárat megszerzését a bécsi kormány akadályozta, míg az oszmánok a területgyarapodás elismerését az Oszmán Birodalom fennhatóságának elfogadásához köthették. Danilo számára így világossá vált, hogy „elképzelései megvalósítása sokkal több nehézségbe ütközik, mint ahogyan azt gondolta volna”. Jovanović, 1983. 34.

20 Stranjaković, 1930. 331.

21 *Glas Crnogorca*, 22. sz. 1912. május 28./június 10.; Vukčević, 1930. 292–229.

Az orosz külpolitika támasza

Az 1862-es török–montenegrói háború negatív következményekkel járt Montenegro-ra nézve.²² Az 1862. szeptember 8-i béke Montenegro érdekei szempontjából legfájdalmasabb része az volt, amely területén oszmán erődítmények építését engedélyezte. Ahhoz, hogy az oszmánokat sikerüljön meggyőzni a meglévő erődítmények lerombolásáról és az újabbak építéséről való lemondásról, Montenegro Oroszország és Franciaország segítségét kérte. Villette shkodrai francia konzul közvetítésének köszönhetően 1866-ban Isztambulban sikeresen véget ért Ilija Plamenac pópa első küldetése. Az ekkor aláírt jegyzőkönyv jó alapot jelentett a montenegrói francia befolyás növeléséhez, a francia politika érdekeit azonban veszélyeztette a szerb–montenegrói közeledés, illetve Szerbia és Oroszország kapcsolatai is. A montenegrói szerb és orosz befolyás csökkentését szolgálhatta Miklós fejedelem párizsi útja.²³

Ilyen körülmények között került sor a fejedelem párizsi útjának megszervezésére. Az orosz és a szerb diplomácia kísérletei, hogy megakadályozzák a látogatást, nem jártak sikerrel. A fejedelem 1867. július 14-én elutazott Párizsba, ahol III. Napóleon francia császár is fogadta, illetve tárgyalt a külügyminiszterrel is, akinek ismertette Montenegrónak az Oszmán Birodalommal szembeni területi és egyéb követeléseit. A francia diplomáciai közvetítésnek köszönhetően a fejedelmet az oszmán külügyminiszter, Fuad pasa is fogadta. Az útról a fejedelem, mivel céljait nem érte el, sértetten, dühösen tért haza, s a franciákba vetett hite jelentősen megingott.²⁴

Annak ellenére, hogy a fejedelem franciaországi útja semmiféle hasznot nem hozott, a fejedelem mégis úgy döntött, ismét követi Villette francia konzul tanácsait. Annak érdekében, hogy a montenegrói–oszmán határ kérdését francia támogatással rendezzék, 1867 végén Ilija Plamenac pópa második missziójára Isztambulba utazott.²⁵ Első küldetésével ellentétben azonban ezúttal nem járt sikerrel, ami felgyorsította Montenegro ismételt közeledését Oroszországhoz. Miklós fejedelem Franciaországtól való távolodása a következő évben, 1868-ban vette kezdetét.

A montenegrói–orosz viszonyban új időszak kezdődött, ami azzal állt összefüggésben, hogy megváltozott Oroszország Szerbiával kapcsolatos politikája. 1860 és 1868 között Szerbiát az Obrenović Mihály fejedelem vezetésével a balkáni államok között létrejött szövetség központjának tartották,²⁶ Szerbia felemelésével Montenegrónak csak másodlagos szerep juthatott. Oroszország megállapodás megkötését szorgalmazta Montenegro és Szerbia között, s emellett a hercegovinai felkelők orosz érdekeket sértő akcióinak ellenőrzése miatt fontosnak tartotta

22 A békeszerződést egy 14 pontból álló ultimátum (1862. szeptember 2-i) elfogadása előzte meg, melyet a fejedelem kérésére Omer pasa Latas állított össze. Az ultimátum szövege később a békeszerződés alapját képezte.

23 Bővebben lásd: Vujović, 1971. 127.

24 Részletesebben: Jovanović, 1966; Dašić, 1986.

25 Vujović, 1964. 625.

26 Obrenović Mihály (1823. szeptember 4/16.–1868. május 29./június 10.) 1839–1842, illetve 1860–1868 között volt Szerbia fejedelme. Uralmának első alkalommal trónfosztás, másodszorra merénylet vetett véget.

Montenegró hercegovinai tevékenységének ellenőrzését is. Szentpétervár politikájának szellemében, miszerint Mihály fejedelem az orosz Balkán-politika közvetítője,²⁷ Szerbia és Montenegró 1866-ban titkos szerződést kötött. A megállapodás második cikkelye szerint, amennyiben „az Oszmán Birodalomban élő teljes szerb nemzet felszabadul, és egyesül a jövőbeni Nagy-Szerbiában”, Miklós fejedelem „hozzácsatolja [Montenegrót], és egyesül ezen nagy állammal, Mihály fejedelmet elismerve ennek az egész szerb államnak az uralkodójaként”.²⁸ Miklós fejedelem Oroszország nyomásának engedve, önszántából mondott le a trónról a közös, egyesült állam uralkodója javára a titkos szövetségi szerződésben. Cetinjében mindezt Montenegrónak a szerb és délszláv világban meglévő presztízsének, valamint Oroszország védelme és támogatása elvesztéseként élték meg.

Oroszország politikája azonban Szerbia külpolitikai orientációjának megváltozásával kudarcot vallott. Mindez Ilija Garašanin kormánya 1867-es bukásával, a régenstanács halogató politikájával kezdődött, majd azzal folytatódott, hogy Obrenović Milán az Osztrák–Magyar Monarchiára kezdett támaszkodni. Mindez jelentős mértékben hozzájárult a montenegrói fejedelem 1868-as szentpétervári látogatásának sikerességéhez és általában Montenegró kedvezőbb megítéléséhez a szentpétervári udvarban. Az új körülmények között Miklós fejedelem olyan jelentőségre tett szert, mint korábban Mihály. Montenegró a központ szerepét kapta, amely körül kell a balkáni népeknek tömörülni. A szerb–orosz kapcsolatokban bekövetkezett változásokkal párhuzamosan gyorsan csökkent a montenegrói francia befolyás. Már említettük, hogy a fejedelem 1867-es párizsi útja nem járt jelentős eredményekkel, mint ahogyan Plamenac második isztambuli küldetésének kudarcáról is esett már szó.

A felszabadítási törekvések súlypontjának Montenegróra és a bolgár felszabadítási mozgalomra való helyezése növelte a montenegrói fejedelem tekintélyét. Az új helyzetben az orosz kormányzat támogatásával az ő személye körül kellett gyülekezniük a felszabadulásért küzdő balkáni népeknek. A szentpétervári kabinet politikája Montenegrót szorosan Oroszországhoz kötötte. Az államközi viszonyok új szakasza valójában azt jelentette, hogy Montenegró visszatért külpolitikájának történelmi alapjaihoz, amely Oroszország segítsége és támogatása nélkül sohasem tudott komoly eredményeket felmutatni.²⁹

Miklós fejedelem 1868 végén kapta meg a jóváhagyást, hogy hivatalos látogatást tehet az orosz udvarban. Az első audiencián II. Sándor cár kifogásolta a Franciaországgal való együttműködését. A fejedelem azonban meggyőzte a cári udvart arról, hogy „ő és nemzete hű” Oroszországhoz. A bizalom helyreállítását jelezte, hogy a montenegrói fejedelemnek ajándékozták Milutin Nemanjić király kardját.³⁰ Miklós fejedelem látogatásának egyik eredménye volt az a döntés, melynek értelmében meghosszabbították Montenegró éves támogatását, s az orosz fél egy egyszeri, százezer rubeles segílyt is megszavazott. A fejedelemnek azt taná-

27 Ražnatović, 1984. 79.

28 Jakšić–Vučković, 1963. 486.

29 Jovanović, 1984. 39.

30 *Pedeset godina*, 1910. 8.

csolták, hogy továbbra is ápoljon baráti viszonyt Szerbiával. A montenegrói orosz befolyás megerősítése céljából a szentpétervári udvar leváltotta addigi dubrovnikai konzulját, Konsztantyin Petkovićot, aki nem volt jó véleménnyel Miklós fejedelemről annak „külpolitikai lavírozása” miatt. Oroszország dubrovnikai konzulátusán Petković helyét A. Sz. Jonin vette át.³¹

Szentpétervárról való visszatérését (1868) követően Miklós fejedelem Poroszországba látogatott. Néhány évvel később (1873) Rómába utazott, II. Viktor Emánuel olasz királyhoz. A Hohenzollernekkel és a Savoyai-házzal létesített kapcsolat mellett a fejedelem igyekezett az Osztrák–Magyar Monarchiával is jó viszonyt ápolni. Ebben az időszakban az osztrák–magyar vezetés külpolitikai irányvonala többször változott, ennek ellenére a fejedelemnek sikerült baráti viszonyt kialakítania a császárral. Ennek eredménye volt Miklós fejedelem 1875-ös bécsi látogatása mellett, hogy Ferenc József a Kotori-öbölben tett látogatása idején a montenegrói fejedelmet is felkereste (1874-ben).³²

Az 1868 után a különböző európai országok uralkodóival kialakított diplomáciai kapcsolatok nem jelentették azt, hogy Oroszországgal ne maradt volna meg a barátság és az együttműködés. A fejedelem külpolitikájának alakításánál tartotta magát az orosz orientációhoz, annak tudatában, hogy politikai terveit Oroszország külpolitikai érdekeihez kell igazítania. Orosz védnökség alatt lévő államként Montenegrónak „el kellett viselnie” annak következményeit, hogy Oroszországnak a nemzetközi terepen olykor korlátozott volt az ereje. A többi udvarral fenntartott kapcsolatok ellenére 1868 után, egészen a 20. század első évtizedéig az Oroszországhoz való igazodás határozta meg a leginkább a montenegrói külpolitika irányvonalát. Ez különösen Montenegró függetlenségének első és második évtizedében volt igaz.

A függetlenség első évtizedei

1878-at követően a többi nagyhatalomhoz képest Montenegróban Oroszországnak meghatározó befolyása volt. Az orosz védnökség azonban nem csak előnyökkel járt. Kedvezőtlenek voltak Montenegróra nézve az Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti 1876-os reichstadti és 1877-es budapesti megállapodások, Bosznia és Hercegovina átengedése Bécsnek annak érdekében, hogy a Monarchia semleges maradjon az orosz–oszmán háború idején. Mindezek jelentősen befolyásolták Montenegró hercegovinai háborúskodását. Amiatt hogy a berlini kongresszuson Oroszország a többi nagyhatalomhoz képest gyengébb tárgyalóerővel rendelkezett, Montenegró kevesebbet kapott, mint amennyit Oroszország

31 Az idővel köztük kialakult barátságnak szerepe volt abban, hogy Joninból a fejedelem legfőbb diplomáciai tanácsadója, Montenegró nagy barátja vált. A. Sz. Joninról bővebben lásd: Tepić, 1988.

32 Nem hivatalos montenegrói útról volt szó, hanem az uralkodók találkozájáról a Kotor felett húzódó határszakaszon. A fejedelem először Kotorban üdvözölte az osztrák császárt, majd ezt követően a császár „montenegrói területre lépett a Mircen, ahol megszemlélte a montenegrói hadsereg öt zászlóalját”, amelyeket „a császár tiszteletére” rendeltek oda. *Pedaset godina*, 1910. 8.

a San Stefanó-i békében neki szánt. Mindezek ellenére Montenegró függetlenségének első két évtizedében meglehetősen jó viszonyt ápolt Oroszországgal. Erről tanúskodik többek között az is, hogy Oroszország útmutatásokkal szolgált, miként lépjen fel az újonnan elismert állam a nemzetközi közösségben.³³

A két ország viszonyát jellemző szívélyesség Miklós fejedelem orosz udvarnál tett látogatásai során is érezhető volt, így volt ez 1882-ben is. Az esemény nemcsak a montenegrói-orosz kapcsolatok szempontjából volt jelentős, hanem a tanácskozást orosz részről arra is felhasználták, hogy megnevezzék fő balkáni „szövetségeseiket”. A látogatásnak további jelentőséget adtak a februári belgrádi események, amikor is Obrenović Milán fejedelem osztrákbarát politikája királlyá koronázásával a tetőfokára ért.³⁴

A királlyá nyilvánítást úgy értelmezték Montenegróban, hogy a szerb uralkodót megjutalmazták osztrákpárti politikájáért. A hír különösen kellemetlen volt, mert azt jelezte, hogy Szerbia nagyobb jelentőséggel bír, mint Montenegró. Az Obrenović-ház előkelőbb uralkodói címe sértette a montenegrói dinasztia „nemzeti misszióját”. Cetinjében kísérletet tettek arra, hogy enyhítsék a politikai következményeit annak, hogy Obrenović Milánt királlyá emelték. Miklós fejedelem megjegyezte: „annak, hogy ezt a királyi címet Milán király »osztrák–magyar kézblő« megkapja, az volt az ára, hogy jóindulatúan belenyugodjon Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar okkupálásába”.³⁵

Szentpétervári útja során a montenegrói fejedelem hódolatáról biztosította II. Sándort, egyúttal élesen elítélte Szerbia osztrák kapcsolatait. Miklós fejedelem politikáját az orosz és a montenegrói nép közti barátság bizonyítékaként értékelték. A Szerb Királyságra és a Bolgár Fejedelemségre ugyanakkor úgy tekintettek, mint ellenséges befolyás alá került országokra, amelyek megfeledeztek arról, hogy szabadságukért és függetlenségükért hálával tartoznak „az orosz vének és Oroszország pártfogásának”. Obrenović Milán királlyá koronázását olyan lépésnek értékelték, melynek az volt a célja, hogy Szerbiát elhatárolják a rokon szláv népektől, megakadályozva a szláv egyesülést.³⁶ Miklós a következő évben is ellátogatott Oroszországba. A fejedelem az új cár, III. Sándor 1883. májusi koronázási ceremóniájára érkezett Moszkvába. Látogatása során politikai ügyekről nem tárgyaltak.

1885. szeptember 6-án Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban proklamálták Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, ami számottevő fordulatot hozott a balkáni államok viszonyaiban. Szerbia támadást indított Bulgária ellen, azonban nem mérte fel jól, milyen veszélyt jelenthetnek a kelet-ruméliai események a szerb balkáni érdekekre. Miklós fejedelem a szerb–bolgár háborút így kezelt kihasználni saját

33 Raspopović, 2002. 197–220.

34 Ezelőtt Milán fejedelmet 1876 szeptemberében Mihail Csernyajev, a szerbiai orosz hadtest parancsnoka királlyá nyilvánította. Oroszország ezzel akarta kikényszeríteni, hogy Szerbia tovább hadakozzon, azzal számolt ugyanis, hogy a Porta nem fogja elismerni Szerbiát királyságként, és nem fog beleegyezni abba sem, hogy Szerbiával mint királysággal a békéről tárgyaljon. Jovanović, 1934. 340–342.; Vujović, 1962. 37.

35 Ražnatović, 1966a. 519.

36 *Новое время*, 233. sz. 1882. augusztus 27./szeptember 8.

uralkodói ambíciói megvalósítására, illetve a szerb trónra igényt tartó sógora, Karadorđević Péter támogatására. Azt, hogy Miklósnak a szerb–bolgár háborúval kapcsolatban politikai ambíciói voltak, 1886 elején tett szentpétervári látogatásának ténye is bizonyítja.

A fejedelem 1886. január 3-án kelt útra, Olaszországba, Franciaországba, majd Párizsból Szentpétervárra utazott. Orosz diplomáciai körökben a fejedelem útját összefüggésbe hozták a balkáni válsággal. Az orosz kormány igyekezett elkerülni annak a látszatát is, hogy bármi köze lehet a szerbiai dinasztia váltást célul tűző kalandor tervekhez, s azt is, hogy Montenegro érintett lenne benne, ezért azt hangsúlyozták, hogy a fejedelem küldetésének egészen más célja van.³⁷ Nyikolaj Girsz külügyminiszter magyarázatai a montenegrói semlegességről azonban nem voltak hihetőek, arról a szerb udvart különösen nehéz volt meggyőzni.

A szerbellenes orosz összeesküvés veszélyét sejtette az is, hogy fennállt a lehetősége annak, Battenberg Sándor herceg helyett Miklós fejedelem jelölteti magát a bolgár trónra.³⁸ Az oszmán kormány álláspontja is hasonló értékeléseken alapult. A fejedelem „szultánhoz címzett kérelme, amelyben arra kéri, tegye számára lehetővé, hogy egy nagy szláv állam élére kerüljön, amely [állam] kapocsként szolgálhatna az orosz–török szövetségben”, arra legalábbis elegendőnek bizonyult, hogy az Oszmán Birodalom fenntartásokkal kezelje az ügyet.³⁹ Várható következményei miatt a fejedelem tervei minden jel szerint az orosz kormánynak sem tetszettek.

Szentpétervári látogatása befejeztével a fejedelem útban hazafelé ellátogatott Berlinbe, majd Bécsbe is. Mindkét városban az Osztrák–Magyar Monarchia képviselőivel tárgyalt: Berlinben Széchényi Imre követtel, Bécsben pedig Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszterrel.⁴⁰ A megbeszélések során szóba került a Montenegrónak nyújtandó pénzügyi támogatás, valamint a szerbiai dinasztia kérdése is. A fejedelem tervei megvalósítására Bécsben nem talált támogatókat.

Az 1880-as évek végéig Miklós többször ellátogatott Szentpétervárra. A III. Sándorral kialakított remek kapcsolatát mutatta a szívélyes fogadtatás 1889 májusában. Barátsága jeléül az orosz cár kinevezte Miklóst a 15. lövészezred parancsnokává, amely 1877–1878-ban, az orosz–török háború idején Bulgáriában állomásozott. A fejedelem szentpétervári látogatása III. Sándor 1889. május 18-án, a petergofi palotában elhangzott pohárköszöntője miatt az európai sajtóban is komoly visszhangra lelt.⁴¹

37 Ražnatović, 1966b. 73.

38 Az oroszbarát bolgár tisztek összeesküvését és Battenberg Sándor bukását követően, 1866 szeptemberében Milán király attól tartott, hogy mindez vele is megtörténhet, mert „Szentpéterváron nem számított kevésbé gyűlölt személynek”. Még inkább nyugtalanította a hír, miszerint Miklós fejedelemből bolgár uralkodó válhat. Ezt a lehetőséget megerősítette a cetinjei oszmán követnek, Dzsevad pasának tett fejedelmi kijelentés. Eszerint Miklós „elfogadná, hogy oszmán vazallus legyen Bulgáriában, hogy elhárítson minden akadályt a szuverén helyzete érdekében”. Čubrilović–Ćorović, 1938. 143.

39 Vučković, 1956. 94.

40 Jakšić–Vučković, 1963. 486.

41 A következő szavak: „Emelem poharam a montenegrói fejedelemre, Oroszország egyetlen őszinte és hű barátjára”, fővárosszerte ismertek lettek, és felkeltették az európai nyilvánosság figyelmét is. Feltűnő volt a két ország közötti barátság. Az orosz cár pohárköszöntőjének mondanivalója nem nyerte el az

Oroszország ebben az időszakban – amellet, hogy Balkán-politikájában Montenegróra támaszkodott – megkezdte kapcsolatainak javítását Szófiával és Belgráddal, amit elősegített, hogy Battenberg Sándor mellett (1886) Obrenović Milán is lemondott a trónról (1889). Tervek születtek a balkáni államok szövetségének létrehozásáról, ami azt eredményezte, hogy Miklós fejedelem 1896-ban Belgrádba látogatott, Sándor király pedig 1897-ben járt Cetinjében. 1894-ben Miklós fejedelem és Obrenović Sándor király az orosz–montenegrói kapcsolatok építése szempontjából az egyik legjelentősebb cár, III. Sándor temetésére érkezett az orosz fővárosba. III. Sándor uralkodása alatt ugyanis Montenegró Oroszország kiemelt balkáni partnere volt, a következő évek eseményei azonban világossá tették, hogy a montenegrói történelem ezen időszaka véget ért, a szentpétervári udvar politikája megváltozott, Oroszország az 1903. májusi belgrádi fordulatot követően Szerbiát tekintette legfőbb külpolitikai partnerének, aminek hatására az orosz–montenegrói viszony ismét váltságba került. Az orosz támogatás elvesztése rontott a Petrović-dinasztia és Montenegró Szerbiával szembeni pozícióján, csökkentette presztízsét a szerb és a többi délszláv nép körében. Mindennek eredményeképpen Montenegró fokozatosan Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia felé kezdett orientálódni.

Oroszország szerepének ártértékelése a századforduló után

A montenegrói uralkodó 1878-at követő diplomáciai tevékenysége 1879. végi bécsi útjával kezdődött. Miklós szuverén montenegrói uralkodóként ekkor látogatott először külföldre. 1886 júliusában ismét Bécsbe utazott, ahol Kálnoky Gusztáv külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokat, aki pozitívan értékelte Montenegrónak a szerb–bolgár háború ügyében tanúsított visszafogott magatartását, kiemelve a montenegrói álláspont jelentőségét, ugyanakkor nem hallgatta el, hogy Karadordević Péter montenegrói tartózkodását károsnak tartja.⁴² Ezek az utak már sejtették, hogy Montenegró idővel el fog térni hagyományos külpolitikájától, és az Oroszországra való támaszkodás is új értelmet nyer a 20. század elején.

A nemzetközi politikai viszonyok változása, amely Otto von Bismarck kancellárságról való leköszönése idején (1890) kezdődött, az államok újabb „átcsoportosulásához”, „új rendhez” vezetett az európai politikában. Az 1873-as orosz–német és osztrák–orosz megállapodáson nyugvó három császár egyezménye Bismarck távozásával széthullott, 1894-ben – az államok közötti átrendeződés jeleként – orosz–francia katonai szövetségi szerződést írtak alá. Ily módon Európa két részre tagolódtott: a német–osztrák–olasz hármas szövetségre (mely Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti 1879. évi kettős szövetséggel kezdődött, amelyhez 1882-ben csatlakozott Olaszország), valamint Franciaország és Oroszor-

Osztrák–Magyar Monarchia tetszését. A többi európai országban különféle fogadtatása volt. Jelentős visszhangja volt francia politikai körökben is.

42 Vučković, 1956. 96.

szág szövetségére.⁴³ Nagy-Britannia ekkor még a „fényes elszigeteltség” politikáját folytatta, a francia–orosz koalícióhoz való későbbi csatlakozás eshetőségével.

Az átalakuló geopolitikai viszonyrendszerben a montenegrói fejedelem először Párizsba látogatott (1891-ben). A francia kormány két régi hajóval ajándékozta meg, illetve tárgyalásokat folytatott a Nikšićet Podgoricával összekötő vasúti pálya építésével kapcsolatban is. A fejedelem 1898-as angliai útjával kapcsolatos orosz reakciók arra utalnak, hogy Montenegró nem kívánt eltérni az orosz külpolitika irányától.⁴⁴

A balkáni országok között 1904–1905-ben kíséreltek meg újabb szövetséget létrehozni, amit egyszerre több körülmény kényszerített ki.⁴⁵ Az osztrák–magyar és a német tőke behatolása a balkáni országokba és az Oszmán Birodalomba gazdaságilag függő helyzetbe sodorta a balkáni államokat. A vasúthálózat kiépítése pedig egy szélesebb terv részeként a Balti- és az Égei-tenger, illetve a Berlin és Szaloniki közötti közlekedési összeköttetés megteremtését, egyúttal a német befolyás növelését szolgálta a Balkánon, aminek ily módon hatása volt a keleti kérdés megoldására is. Az Osztrák–Magyar Monarchia agresszív törekvéseitől való félelem háttérbe szorította a szerb–montenegrói és a szerb–bolgár ellentéteket.

A 19. század végén és a 20. század elején Montenegróban megkezdődött a külföldi tőke behatolása, mégpedig először külföldi kölcsönök és hitelek formájában, amit követtek az első befektetések az ipari létesítményekbe, majd pedig a vasúti és hajózási beruházások, bankügyletek is. A 20. század első évtizedének elején először az osztrák, majd az olasz tőke számos gazdasági területen kezdett terjeszkedni Montenegróban. Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchia versenytársaként lépett fel, azzal a céllal, hogy megszerezze a montenegrói gazdaság fejlesztésének kulcspozícióit.⁴⁶ Oroszország korábbi montenegrói befolyásának megőrzése, az említett államok erősödő politikai befolyása ellensúlyozása céljából továbbra is fizetett katonai szubvenციót Montenegrónak, s valóban sikerült megőriznie politikai dominanciáját az országban. Az orosz külpolitika szerteágazó feladatai miatt – ami a Balkánon arra korlátozódott, hogy fenntartsa a békét és a status quót, valamint az orosz befolyási övezeteket, hogy teret kaphassanak távol-keleti céljai – azonban Oroszország montenegrói befolyása kérdésessé vált.

Az orosz–japán háború kirobbanásakor Miklós fejedelem felajánlotta segítségét a cári kormánynak, s a mandzsúriai harcokban való részvétellel ezer harcost toboroztak, ami nem okozott különösebb gondot, mivel számos montenegrói jelentkezett önként, hogy az orosz–japán frontra menjen.⁴⁷ Az orosz hadak első kudarcait

43 Đorđević, 1924. 195–198.

44 Kennedy, 2008.

45 Lásd: Aleksić, 1959. 325–330.; Rakočević, 1981. 18–21.

46 Az olasz tőke valójában csak szimbolikus jelenléte Montenegró fő gazdasági tevékenységeibe való beruházásokban jelent meg. Az olasz vállalkozók befektettek a dohánymonopóliumba, koncessziót kaptak a Bar–Virpazar vasútvonal megépítésére, a Shkodrai-tavi hajózás és a postai és távíró-szolgáltatások stb. megteremtésére.

47 A közel-keleti átcsoportosításra vonatkozó számos montenegrói kérelemre az orosz misszió a *Glas Crnogorca* című lapban megjelentette a hírt, melyben közölték, hogy nem tehetnek eleget kérésüknek, ám a kormány nevében, személyesen fejezik ki haláljukat. *Glas Crnogorca*, 10. sz. 1904. március 6.

követően azonban megjelentek az első dilemmák a Montenegró feletti orosz védnökség további szükségességével kapcsolatban, majd lépéseket tettek a nyugati országok, elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia segítségének megszerzésére.⁴⁸

A politikai váltás tényét mutatta Miklós fejedelem 1904. novemberi római látogatása, aminek eredményeképpen 52 tüzérségi fegyvert adományoztak a montenegrói hadseregnek. Ez jól mutatta az olasz politika céljait is, melyek arra irányultak, hogy Olaszország katonai befolyásra is tegyen szert Montenegróban. Az olasz lépés az Albánia ügyében az Osztrák–Magyar Monarchiával kialakult konfliktus szempontjából volt fontos.

Montenegró új külpolitikai viszonyulását Olaszországhoz és egyúttal az orosz szövetségésétől való elfordulást jelezte az olasz tőke bevonásával megépült podgoricai dohánygyár megnyitőünnepélye. Az eseményre 1905. május 19-én, Miklós fejedelem karlsbadi látogatása idején került sor. Az uralkodó ebben az évben az Osztrák–Magyar Monarchia mellett Németországba is elutazott. Ebben az időszakban az orosz hadsereg rosszul állt a japán fronton, érzékeny vereséget szenvedett a csuzimai csatában (1905. május 28-án). Ennek hírére sokan követelték, hogy az ünnepélyes megnyitót, melyre már megérkezett száz olasz vendég, napolják el, ám Danilo trónörökös ezt ellenezte, sőt megtiltotta Nićifor montenegrói metropolitának, hogy gyászmisét tartson az elhunyt orosz katonák emlékére. Oroszország nemzeti tragédiájának napjaiban Jurij Szolovjov cetinjei orosz első titkár Gavro Vuković külügyminiszterhez fordult, kifejezve reményét, hogy a „testvéri” montenegrói hadsereg nem fog részt venni az ünnepélyen.⁴⁹ Bár az orosz diplomata kérésének eleget tettek, a vita nem ért véget. Azt, hogy Oroszország távol-keleti kudarca hatással volt Montenegró külpolitikai lépéseire, nemcsak a trónörökös, de a fejedelem viselkedése is mutatta.⁵⁰

Az eset felvetette a kérdést, vajon Oroszországnak célszerű-e továbbra is katonai támogatást fizetnie Montenegrónak. A kérdés első megvitatását követően (1905) úgy döntöttek, hogy egy évvel újra meghosszabbítják. Az ügyről 1906 végén újra tárgyaltak, ekkor az az álláspont kerekedett felül, hogy tekintettel Montenegró katonai jelentősége és a hagyományos kapcsolatokra a támogatás kifizetését folytatni kell, az eszközök felhasználásának ellenőrzésével.⁵¹ A legfontosabb tanácskozársra e témában 1908-ban, Miklós fejedelem szentpétervári útja idején került sor. A Pjotr Sztolipin miniszterelnök elnökletével és több miniszter részvételével megtartott ülésen, a különböző vélemények ütköztetése után, úgy határoztak, nemcsak hogy továbbra is fizetik a katonai támogatást, hanem meg is emelik.⁵²

48 ЦГИА, ф. 2000, оп. I, д. 836, л. 12. Lásd: Popović, 1987.

49 Соловьев, 1939. 161.

50 A csuzimai csata idején a fejedelem Berlinben tartózkodott, ahol II. Vilmos Arisago japán herceggel együtt fogadta. Ezek a körülmények azt mutatták, hogy Montenegró hezitál az orosz védnökséggel kapcsolatban.

51 Raspopović, 2009. 392.

52 Az eszközök valós felhasználását Nyikolaj Potapov cetinjei orosz katonai ügynöknek kellett ellenőriznie. Хитрова, 1993. 287.

Oroszország ingadozását a támogatás tekintetében nem csak Montenegró Rómával kialakított viszonya váltotta ki. Az orosz kormányt aggasztotta a montenegrói vezetés kapcsolata Béccsel is. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemcsak azért jelentett veszélyt, mert katonailag megerősödött Hercegovinában és a Kotori-öbölben, illetve mert hadianyagot szállított a határterületekre, hanem azért is, mert politikai tevékenységet folytatott az albán lakosság körében. Ezek a körülmények és Oroszország Japánnal szembeni újabb vereségei nyugtalanították a montenegrói udvart is. Az orosz diplomácia megpróbálta felhívni az osztrák–magyar kormány figyelmét a balkáni status quo megsértésének negatív következményeire. A montenegrói külpolitika ebben az időszakban látványosan közeledett Bécshez, amit az osztrák–magyar előretörés negatív következményeinek elkerülése motivált.⁵³ A Monarchia jóindulatának megnyerésére – mint a montenegrói külpolitikai irányvonal részleges módosítására – tett kísérletet szolgálták Miklós 1904. őszi bécsi látogatásának politikai előkészületei is. A fejedelem meglátása szerint „a Montenegrót Oroszországgal összekötő morális szövetség” nem akadályozza meg, hogy országa „nyíltan az Osztrák–Magyar Monarchiára támaszkodjon”.⁵⁴

Ezt követte Miklós berlini látogatása. Vilmos német császár III. Viktor Emánuel olasz király közvetítésével hívta meg a fejedelmet, aki 1905. május 7-én érkezett meg a Német Császárság fővárosába. Míg Berlinben tartózkodott, az osztrák–magyar diplomáciai képviselőten keresztül megegyezett soron következő bécsi látogatása részleteiről is, amelyekről keveset lehet tudni. Hazatérését követően a fejedelem az osztrák–magyar követnek azt állította, hogy „montenegrói útépitésekről volt szó, és ő maga vetette fel a kérdést”.⁵⁵ A fejedelem a következő évben, 1906-ban ismét ellátogatott Bécsbe.

Montenegró osztrákbarát politikája nem csak Oroszországban váltott ki elégedetlenséget. Az új külpolitikai orientációnak voltak hazai ellenzői is, ezért az első montenegrói parlament (*szkupstina*) ülésén megtartott trónbeszédében Miklós fejedelem megvédte az udvart és a dinasztiaát a bírálatokkal szemben.⁵⁶ Azt, hogy a *szkupstinában* megtartott vitának nem volt különösebb jelentősége, Miklós fejedelem 1907. május végi újabb bécsi útja világossá tette.

A fejedelem ez alkalommal is ausztriai gyógyfürdőket keresett fel gyógykezelés és pihenés céljából, ám nem maradtak el a politikai megbeszélések sem. A magas rangú osztrák–magyar és montenegrói politikusok és diplomaták gyakori találkozói a 20. század első éveiben azt mutatják, hogy Montenegró és Oroszország viszonyában is komoly változások álltak be. Az, hogy a montenegrói külpolitikában Oroszországnak nem volt többé olyan jelentősége, mint korábban, nemcsak

53 Novica Rakočević szerint az osztrák–magyar külpolitika legfontosabb feladatai a 20. század elején a következők voltak: 1. meg kell akadályozni, hogy Montenegró és Szerbia határossá váljanak, illetve egyesüljenek, akár háború árán is; 2. a Novi Pazar-i szandzsáknak meg kell maradnia Szerbiát és Montenegrót elválasztó területnek; 3. a szerb és a montenegrói dinasztiaik és uralkodó körök közötti bizalmatlanság elmélyítése; 4. meg kell akadályozni, hogy szövetség jöjjön létre a balkáni államok között; 5. az albánok felbujtása Szerbia és Montenegró ellen. Rakočević, 1983. 21.

54 Vuković, 1985. 150.

55 Rakočević, 1981. 28.

56 *Stenografske bilješke*, 1906. 36.

Szentpétervár és Cetinje viszonyán múlt, hanem egyéb okok is közrejátszottak, elsősorban az, hogy 1903-ban dinasztiaaváltás történt a szerbiai trónon, és az ottani radikális párti ruszofil kormány hatalomra kerülése megváltoztatta az orosz Balkán-politika kiindulópontját is. Ennek ellenére Oroszország és Montenegró kapcsolataiban nem következett be nagyobb politikai válság.

Montenegró – annak ellenére, hogy lavírozott Szentpétervár és Bécs között – nem akart teljes mértékben eltávolodni Oroszországtól, illetve gazdasági értelemben sem akarta magát alávetni az Osztrák–Magyar Monarchiának. Másrészt az orosz kormány sem kívánta hagyni, hogy a viszony mély válságba kerüljön. Belső és külső okok is amellet szóltak, hogy egyik fél se mondjon le a gazdag politikai hagyományról, s nem tettek olyan lépéseket sem, amelyek lehetetlenné tették volna a viszony jövőbeli esetleges javítását. Mindezek, illetve a vasútépítés kérdése – amely háttérben a Montenegró teljes gazdasági és politikai alárendelését célzó osztrák–magyar törekvések húzódtak meg – következtében az Oroszországgal folytatott viszony hamarosan ismét szívélyesebb lett. Ezt jelezte a fejedelem 1908-as szentpétervári útja is.⁵⁷

Alois von Aehrenthal új külügyminiszter 1908. januári expozéjában nyilvánosságra hozta a Monarchia tervét, miszerint Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban és Koszovóban vasúti hálózatot építenek, aminek a gazdasági mellett komoly külpolitikai jelentősége is lenne. A Spič–Bar–Shkodra, illetve a Kotor–Bar vasútvonal megépítésére vonatkozó osztrák javaslatot Pjotr Makszimov orosz követ „Montenegró szempontjából stratégiai és politikai értelemben is végzetesnek” nevezte.⁵⁸ Az osztrák–magyar tervek más, a Balkán egyes részein érdekeltséggel rendelkező államok, így például Oroszország és Olaszország érdekeit is sértették.⁵⁹ Miklós fejedelem és miniszterei az orosz kormány beavatkozására megváltoztatták az osztrák–magyar vasúti projekttel kapcsolatos álláspontjukat, így Montenegró „végre teljesen visszautasította” a Monarchia vasútépítéssel kapcsolatos javaslatát, és ezzel ismét nyíltan Oroszország oldalára állt. Noha a vasútépítés ügye nem került le végképp a napirendről, az az Aehrenthal expozéjával kapcsolatos negatív európai – Anglia és Olaszország részéről érkező – reakciók miatt egyre kevésbé váltott ki politikai aggodalmakat. Mindez azt mutatta, a Monarchia nem ért el sikert a vasút kérdésében, ami hatással lehetett a Montenegróhoz fűződő viszonyra.

Miklós fejedelem újabb szentpétervári látogatása alkalmat adott arra, hogy az orosz politika meghatározza Montenegróval szembeni politikájának céljait és eszközeit. Az addigi kapcsolatok elemzése és a további együttműködés formáinak megvitatása céljából hívták össze a már említett 1908. március 31-i, Sztolipin miniszterelnök elnökletével tartott tanácskozást. A montenegrói ügyekkel kapcsolatos

57 Részletesebben: Raspopović, 2005, 2009.

58 Makszimov biztosított mindenkit afelől, hogy minden erejével ellenezni fogja az építkezést. Egyedül azt a megoldást fogadta volna el, hogy Montenegró osztrák hitelből önállóan építse meg a vasutat. Ezen kijelentések, a vasút ügyében folytatott kampány mellett is olyan hírek keringtek, hogy 1907-es bécsi tartózkodása alatt a fejedelem elvi egyetértést adott a vasútpálya megépítésére, amiért cserébe Montenegrónak jelentős gazdasági előnyöket ígértek.

59 Pavićević, 1984. 127.

feljegyzésben az szerepel, annak ellenére, hogy Montenegró területe és lakossága szerint is a Balkán legkisebb országa, Oroszország viszonya hozzá ugyanolyan, mint a többi balkáni országhoz, amelyeket anyagi jólétben lévőknek, erősnek és függetlennek akar látni, úgy, hogy azok egymás között békében élnek, szerteágazó, hasznos kereskedelmi kapcsolatokat folytatnak, közös erővel megőrzik nemzeti identitásukat és kultúrájukat mindenféle „máshitű” hódítással szemben. Ugyanezen dokumentum szerint Oroszországnak békeidőben semmilyen elvárása nincs a balkáni országokkal szemben. Oroszország saját részéről legfőbb feladatának azt tartotta, hogy segítséget nyújtson a békés fejlődéshez, illetve az orosz külpolitika alapvető céljaival összhangban a hadseregszervezéshez is. Meglátásuk, illetve a hadügyminisztérium, a belügyminisztérium és a kulturális minisztérium, valamint a Szent Szinódus előzetes számításai szerint a felsoroltakra Montenegró esetében évente 500 ezer rubelt kell fordítani.⁶⁰

A fejedelem nyílt kijelentését, miszerint ellenzi az osztrák–magyar vasútépítést, Montenegró külpolitikai orientációja szempontjából Oroszországban nagyon fontos elemnek tekintették. Értékelésük szerint a fejedelem álláspontját a Montenegróval való szorosabb kapcsolat kialakítására kell kihasználni. 1908. március 31-én, a montenegrói kérdéseket megvitató tanácskozás végén az orosz kormány Montenegró és Olaszország politikai közeledése ügyében is állást foglalt. Abból kiindulva, hogy a történelmi tapasztalatok alapján Olaszország nem rendelkezik a szlávok asszimilálásának képességével, úgy értékelték, hogy a két ország közeledése Montenegró önállóságára nem jelent veszélyt. A megkezdett ipari, kereskedelmi és pénzügyi együttműködést Montenegró szempontjából kedvezőnek értékelték, mégpedig különösen azért, mert stratégiai szempontból az országnak kiemelt jelentősége van, mivel a montenegrói hadsereg mindig „leköti az osztrák–magyar haderő bizonyos részét”.⁶¹ A fejedelem felajánlotta Sztolipinnak, hogy magát és utódait „írásos szerződéssel Oroszországhoz köti”. Valójában katonai egyezményt kínált, amit 1908-ban ugyan nem fogadtak el (két évvel később már igen), mégis 331 ezer rubelre növelték a katonai szubvenciót.

Az Osztrák–Magyar Monarchia kereste az alkalmat arra, hogy elfoglalja az oszmán uralom alól felszabadult területeket. Bosznia és Hercegovina annektálása még jobban megszilárdította katonai pozícióit és támaszt nyújtott a szomszédos balkáni országokkal szembeni politikájához. A továbbiakban külpolitikai tevékenységének célja nem a balkáni népek nemzeti felszabadítása volt, hanem gazdaságilag függő helyzetbe kényszerítésükkel politikai önállóságukat is fel kívánta számolni. Ezért, amennyiben igaz is lett volna a híresztelés, miszerint a hegylakók (*malis-rok*) felkelésébe való montenegrói beavatkozás mögött a Monarchia állt volna,

60 Mivel Oroszország nem törekedett területi változtatásokra, hanem kizárólag az Oszmán Birodalomban élő keresztény lakosság sorsának jobbra fordítását és a balkáni országok békés fejlődését tartotta szem előtt, politikailag megvalósítható reformokat javasolt. Alekszandar Izvoljszkij külügyminiszter kijelentette: jelenlegi állapotai miatt Oroszország nem vállalhat senkivel fegyveres konfliktust, az utóbbi évek belső és külső megrázkódtatásai miatt meg kell újítania erejét. Pavićević, 1984. 126., 222.

61 Pavićević, 1984.

annak célja semmiképpen sem a balkáni felszabadítási mozgalom segítése, hanem saját pozícióinak megerősítése, az oszmán uralom destabilizálása volt.

Oroszország nem támogatta Montenegró háborús terveit. A Japánnal vívott háború elvesztését követően, az 1905-ös forradalom okozta belső válság idején, illetve amiatt, hogy Bosznia és Hercegovina annektálásával az Osztrák–Magyar Monarchia presztízse nőtt, Oroszország nem akart Miklós fejedelem bármiféle háborús tervei mögé állni, sem 1908-ban, sem később. Oroszország elsősorban a status quo fenntartását pártolta, illetve azt kívánta, hogy a balkáni országok békés politikát folytassanak. Ezt mutatta az 1910 novemberében aláírt katonai konvenció is, amelyben ugyan jelentősen megnövelték a Montenegrónak fizetett katonai támogatást (331 ezer rubelről 600 ezer rubelre) és a hadianyagsegélyt, ám egyúttal – ami rendkívül fontos volt – biztosították a Montenegró feletti katonai ellenőrzést. Oroszország háborúellenes politikája megvalósítása érdekében elérte, hogy Montenegró – a katonai konvenció 7. pontja értelmében – az orosz főparancsnokság döntése nélkül semmiféle katonai akciót nem indít, és az orosz uralkodó jóváhagyása nélkül nem köt katonai megállapodásokat. A konvenció tartalma akadályozta az udvar politikai elképzeléseinek megvalósítását, ám a montenegrói fél annak pozitív hatásaira számítva elfogadta azt.

A külpolitikai irányváltások mutatják: a montenegrói vezetés ingadozott, hogy a két nagyhatalom közül melyiket, az Osztrák–Magyar Monarchiát vagy pedig Oroszországot válassza legfőbb külpolitikai partnerének. Mindkét birodalom fontos külpolitikai tényezőnek bizonyult, jelentős hatással volt Montenegró politikai sorsára. Oroszországgal régebbi, hagyományos jellegű volt a kapcsolat, amely a nemzettudat és a kultúra részét képezte. A szomszédban felemelkedő új, erős állam ugyanakkor behódolásra akarta kényszeríteni a kis Montenegrót, arra törekedve, hogy kiterjessze politikai befolyását. A szomszédos Monarchiának jobb lehetőségei voltak a kapcsolatok befolyásolására, s látszólag jobban készen állt arra, hogy eleget tegyen az ország minden kívánságának, ám nem voltak meg a belső feltételek, melyek ahhoz lettek volna szükségesek, hogy azt Montenegróban nyíltan elfogadják. A Monarchiához való igazodás elfogadtatása belső megrázkódtatások nélkül nem volt lehetséges, ezt a lehetőséget sokan az ország politikai függetlenségének elvesztése felé vezető út első lépéseként élték meg, s ennek szerepe volt abban is, hogy Miklós sokáig halogatta külföldi látogatásait, amelyeket a királyi cím felvételét követően illetett megtennie a külföldi udvarokban.⁶²

Miután Montenegró és Oroszország kapcsolatai bonyolulttá váltak, Miklós király 1911 őszén kísérletet tett arra, hogy fordulatot hajtson végre a Monarchiához fűződő viszonyban. 1911. október 31-én arra kérte Arthur Giesl tábornokot, hogy „azonnal utazzon Bécsbe és tájékoztassa Aehrenthalt, miszerint Montenegró titkos szerződés – konvenció vagy valami hasonló – megkötését tervezi, hogy ilyen módon biztosítsák a királyság jövőjét”.⁶³ Mivel a király úgy értékelte, hogy országa érdekei megkövetelik, készen mutatkozott arra, hogy írásban kötelezettséget vállal-

62 Raspopović, 2009.

63 Rakočević, 1983. 86.

jon arra, hogy „minden időben és mindenütt” lépéseivel és döntéseiben „követi az Osztrák–Magyar Monarchia tanácsait”, hadseregét a Monarchia hadműveleteihez „Szerbia és Oroszország kivételével Ausztria bármelyik ellenségével szemben” rendelkezésre bocsátja. A király hozzájárult, hogy egyesítsék Montenegrót és Észak-Albániát „Ausztria–Magyarország protektorátusa alatt”.⁶⁴ A király elképzelése azonban, miszerint szerződésben szabályozzák a kapcsolatokat, nem talált megfelelő támogatásra Bécsben. A Monarchia nem akart elfogadni egy ilyen javaslatot, „töb-
bek között azért sem, mert az kizárólag az Oszmán Birodalom ellen irányult, és ki-
zárta Szerbiát és Oroszországot”.⁶⁵

Az események további alakulása, az Osztrák–Magyar Monarchia erősödő katonai tevékenysége 1911 novemberében Bosznia-Hercegovinában újra Oroszországhoz közelítette Montenegrót. A bosznia-hercegovinai katonai mozgósítást, a Monarchia szandzsákbeli intervenciójának előkészületeit látva – bár láthatólag ezek nem okoztak zavart a montenegrói–osztrák–magyar viszonyban – Miklós király gyakrabban tárgyalt Oroszország cetinjei diplomatáival.⁶⁶ Montenegro számára különösen fontos volt az orosz udvarnak a Novi Pazar-i szandzsák esetleges osztrák–magyar anektálásával kapcsolatos álláspontja.

Az osztrák–magyar katonai mozgósítás után kialakult boszniai helyzet arra sarkallta a királyt, hogy úgy döntött: 1912. januárban vagy február elején Oroszországba látogat. A király utolsó oroszországi útja éppen a montenegrói–orosz kapcsolatok felvételének kétszázadik és a napóleoni hadak ellen közösen vívott katori és Dubrovnik környéki harcok századik évfordulójára esett.⁶⁷ A találkozó azonban hiába esett a montenegrói–orosz kapcsolatok története szempontjából fontos események évfordulójára, nem volt különösebb jelentősége. A szívélyes fogadtatás és a kölcsönös tiszteletadás alapján úgy tűnhetett, hogy a kapcsolatok a korábbi, hagyományos keretek között folynak, ám a montenegrói király egyre nehezebb belpolitikai helyzete és saját dinasztikus érdekei miatt, a korábbiakkal ellentétben, nem lehetett az orosz külpolitika céljainak következetes végrehajtója Montenegróban. A látogatás eredményei megerősítették, hogy a két ország külpolitikai céljai és érdekei egyre nehezebben összeegyeztethetőek, ami további eltávolodást vetített előre, s ezt a baráti viszony több évszázados hagyománya sem tudta megakadályozni. A távolság egyre nőtt, amikor Miklós király „kismontenegrói” külpolitikai irányvonala, a montenegrói államiság megőrzése ellentétbe került Oroszország Balkán-politikájával, melyben a szerb és a jugoszláv kérdés megoldásában a döntő szó Szerbiát illette meg.

A két ország végső eltávolodásának kezdetét a Balkán Szövetség létrehozása jelentette. A támadó jellegű szövetség ellentétes volt ugyanis Oroszország politikai érdekeivel. A kezdetben védelmi szövetségről szóló tárgyalásokat Bulgária és

64 Uo.

65 Uo. 89.

66 A Novi Pazar-i szandzsák katonai anektálására való előkészületekről tanúskodtak az osztrák–magyar haderő csapatösszevonásaival kapcsolatos hírek. Boszniába egy nap alatt nyolcezer ember érkezett, illetve három nap alatt 22 vagonnyi katonát csoportosítottak oda át.

67 *Glas Crnogoraca*, 22. sz. 1912. május 28./június 10.

Szerbia 1912-ben még Nyikolaj Hartvig belgrádi orosz követ közvetítésével kezdte meg, majd azokat Bulgária és Görögország megállapodása követte. Montenegrót azonban minderről nem tájékoztatták. Amikor végül bekapcsolódott a tárgyalásokba Bulgáriával és Szerbiával, már támadó jellegű szövetségről volt szó (a politikai és katonai konvenciót a Luzernben folytatott tárgyalásokat követően, két nappal az első Balkán-háború kitörése előtt, 1912. október 6-án írták alá Szerbiával). Ezt követően Montenegró belépett az első Balkán-háborúba, amivel megsértette az Oroszországgal kötött 1910. évi katonai konvenció 7. pontját. Mindez komoly szakadékot eredményezett Montenegró és Oroszország között. A konvenció megsértése egyúttal a további katonai támogatás megvonását eredményezte, a Balkán-háborúk idején, illetve az első világháború kitörésekor az összegre Montenegró nem számíthatott. Az ország elmaradott fegyverzettel, a két Balkán-háború harcaitól kimerülve nézett szembe az emberiség történetének addigi legnagyobb fegyveres konfliktusával, az első világháborúval. Bár Montenegró többé már nem foglalt el olyan helyet az orosz politikai látótérben, mint korábban, a népakaratnak eleget téve a montenegrói politikai vezetés úgy határozott, hogy a szarajevói merényletet, illetve a Belgrádnak küldött hadüzenetet követően „vállvetve fog küzdeni Szerbiával és Oroszországgal”.⁶⁸

Montenegró külpolitikájából az események sodrában Oroszország végképp eltűnt. Eltűnt az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország is, mivel azok 1914-ben a szemben álló katonai szövetséghez tartoztak. A kísérletek, melyek arra irányultak, hogy helyüket valamely más európai hatalom vagy az Egyesült Államok vegye át, sikertelenek maradtak. Az egykori dilemmák, hogy milyen külpolitikát folytasson Montenegró, értelmüket veszítették: a montenegrói külpolitika lehetőségei egyre szűkültek, majd elvesztek. Ez különösen az 1916–1918-ban a Monarchiával a különbékéről folyó tárgyalások során, illetve a fegyverletételi egyezmény aláírását (kapitulációt) követően, majd 1916 januárjában, a király és a kormány emigrációba vonulása idején vált egyértelművé. A francia fővárosba érkező emigráns politikusoknak – hadsereg híján – valójában semmiféle politikai erejük nem volt, így nem játszottak komolyabb szerepet az új nemzetközi rend megalkotása során. A nemzetközi viszonyok új rendszerének kiépítésében még szimbolikusan sem vehettek részt.⁶⁹

Fordította: Lukács B. György

68 Erről részletesen: Raspopović, 2015.

69 A király és az emigráns kormány tevékenységére lásd: Raspopović, 2014.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ЦГИА

Центральный государственный исторический архив, Szentpétervár

2. Kiadott források és szakirodalom

Aleksić

1959 Aleksić, Ljiljana: O srpsko–crnogorskim pregovorima o savezu 1904–1905 godine. In: *Istorija XX veka. Zbornik radova*. I. Ur.: Avramovski, Živko. Beograd, 1959. 327–357.

Анисимов et al.

2013 *Петр II Петрович Негош и Россия. Русско–черногорские отношения в 1830–1850-е гг. Документы*. Составители: Анисимов, М. Ю.–Аншаков, Ю. П.–Распопович, Р.–Хитрова, Н. И. Москва, 2013.

Ćorović

1989 Ćorović, Vladimir: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1989.

Čubrilović–Ćorović

1938 Čubrilović, Vasa–Ćorović, Vladimir: *Srbija od 1858 do 1903*. Beograd, 1938.

Dašić

1986 Dašić, Miomir: *Vasojevići od pomena do 1860. godine*. Beograd, 1986.

Đorđević

1924 Đorđević, Vladan: *Crna Gora i Austrija (1814–1894)*. Beograd, 1924.

Хитрова

1993 Хитрова, Нина Ивановна: *Россия и Черногория. Русско–черногорские отношения и общественно–политическое развитие Черногории в 1878–1908 годах*. Москва, 1993.

Jakšić–Vučković

1963 Jakšić, Grgur–Vučković, Vojislav J.: *Spoljna politika Srbije za vlade Kneza Mihaila. Prvi balkanski savez*. Beograd, 1963.

Jovanović, R.

1966 Jovanović, Radoman: Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858. In: *Istorijski zapisi*, 14. (1966) 2. sz. 189–252., 3. sz. 377–437.

1983 Jovanović, Radoman: *Crna Gora i velike sile 1856–1860*. Titograd, 1983.

1984 Jovanović, Radoman: Crnogorsko–ruski politički odnosi (1771–1917). In: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*. Ur.: Bojović, Jovan R. Titograd, 1984.

Jovanović, Sl.

1934 Jovanović, Slobodan: *Vlada Milana Obrenovića*. Knj. 1. Beograd, 1934.

Jovičević

1994 Jovičević, Vladimir D.: *Danilov zakonik. Snaga države*. Podgorica, 1994.

Kennedy

2008 Kennedy, Robert J.: *Od Cetinja do Vindzora. Opis posjete knjaza Nikole Njenom veličanstvu britanskoj kraljici Viktoriji 1898*. Priredio Raspopović, Radoslav. Podgorica, 2008.

Lekić

1959 Lekić, Danilo: Francuski izvori o putu knjaza Danila u Pariz i prijem na koji je tamo naišao. In: *Istorijski zapisi*, 12. (1959) 3–4. sz. 45–57.

Pavićević

1955 Pavićević, Branko: *Stvaranje crnogorske države*. Beograd, 1955.

1960 Pavićević, Branko: Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom 1856. godine. In: *Istorijski zapisi*, 13. (1960) 1. sz. 39–67.

1984 *Rusija i aneksiona kriza 1908–1909*. Priredio Pavićević, Branko. Titograd, 1984.

1990 Pavićević, Branko: *Danilo I Petrović Njegoš. Knjaz crnogorski i brdski 1851–1860*. Beograd, 1990.

Pedeset godina

1910 *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*. Ur.: Tomanović, Lazar. Cetinje, 1910.

Popović

1987 *Odnosi Srbije i Crne Gore u XIX veku 1804–1903*. Priredio Popović, Petar; ur.: Krestić, Vasilije. Beograd, 1987.

Rakočević

1981 Rakočević, Novica: *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1918*. Cetinje, 1981.

1983 Rakočević, Novica: *Crna Gora i Austro-Ugarska 1903–1914*. Titograd, 1983.

Raspopović

2002 Raspopović, Radoslav: Zadaci ruske spoljne politike na Balkanu u drugoj polovini XIX veka i međunarodno pravni značaj odluka u San Stefanu i Berlinu za Srbiju i Crnu Goru. In: *Istorijski časopis*, 49. (2002) 197–220.

2005 Raspopović, Radoslav: *Crna Gora i Rusija*. Beograd–Podgorica, 2005.

2009 Raspopović, Radoslav: *Istorija diplomatije Crne Gore 1711–1918*. Podgorica, 2009.

2010 Raspopović, Radoslav: Značaj međunarodnog priznanja u procesu izrastanja državnopravnog subjektiviteta Crne Gore. In: *Zapisi*, 83. (2010) 2. sz. 10–30.

2014 *Crna Gora i Francuska. Diplomacija u izbjeglištu u dokumentima iz diplomatskog arhiva kralja Nikole I i crnogorskih vlada u egzilu 1916–1920*. Priredio Raspopović, Radoslav. Podgorica, 2014.

2015 Raspopović, Radoslav: *Rusija i pregovori o savezu Srbije i Crne Gore*. Beograd, 2015.

Ražnatović

1966a Ražnatović, Novak: Knjaz Nikola i proglašenje kneza Milana Obrenovića za kralja Srbije 1882. In: *Istorijski zapisi*, 19. (1966) 3. sz. 515–521.

1966b Ražnatović, Novak: O radu radikalske opozicije, kneza Petra Karađorđevića i knjaza Nikole protiv režima kralja Milana u Srbiji 1883–1889. godine. In: *Istorijski zapisi*, 19. (1966) 1. sz. 57–109.

1984 Ražnatović, Novak: Politički odnosi Crne Gore i Srbije u XIX vijeku. In: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*. Ur.: Bojović, Jovan R. Titograd, 1984.

Stenografske bilješke

1906 *Stenografske bilješke o radu Crnogorske Narodne Skupštine za 1906. godinu*. Cetinje, 1906.

Stojanović

1977 Stojanović, Petar: Nastajanje međunarodnopravnog subjektiviteta Crne Gore. Nekoliko napomena o stanju u XIX vijeku. In: *Anali Pravnog fakulteta*, 25. (1977) 485–500.

Stranjaković

1930 Stranjaković, Dragoslav: Knjaz Danilo i pitanje priznanja sizerenstva Sultanova nad Crnom Gorom od Pariskog kongresa (1856) do smrti Stefana Perovića Cuca u Carigradu 11. juna 1857. In: *Zapisi*, 4. (1930) 5. sz. 261–277., 6. sz. 325–342.

Соловьёв

1939 Соловьёв, Юрий Яковлевич: *Воспоминания дипломата, 1893–1922*. Москва, 1939.

Tepić

1988 Tepić, Ibrahim: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima, 1856–1878*. Sarajevo, 1988.

Vučković

1956 Vučković, Vojislav J.: *Diplomatska istorija srpsko-bugarskog rata (1885–1886)*. Beograd, 1956.

Vujović

1962 Vujović, Dimitrije-Dimo: *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*. Titograd, 1962.

1964 Vujović, Dimitrije-Dimo: Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867. In: *Istorijski zapisi*, 17. (1964) 4. sz. 601–528.

1971 Vujović, Dimitrije-Dimo: *Crna Gora i Francuska 1860–1914*. Cetinje, 1971.

Vukčević

1930 Vukčević, Milo: Derviš paša i upravne reforme u C. Gori. In: *Zapisi*, 4. (1930) 5. sz. 292–299.

Vuković

1985 Vuković, Gavro: *Memoari*. Knj. 3. Priređivanje i predgovor: Tomović, Slobodan. Cetinje, 1985.

Vuksan

1925 Vuksan, Dušan D.: Testament vladike Rada. In: *Lovčenski odjek*, 1925. jul–decembar, 168–169.

1931 Vuksan, Dušan D.: Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Druga godina vlade (1853). In: *Zapisi*, 5. (1931) 1. sz. 1–12., 2. sz. 65–76.

1937 Vuksan, Dušan D.: Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Šesta godina vlade (1857). In: *Zapisi*, 10. (1937) 3. sz. 129–138., 4. sz. 193–204.

Zbornik sudskih zakona

1903 *Zbornik sudskih zakona, naredaba i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Kraljevinu Crnu Goru*. Knj. 1. Cetinje, 1903.

RADOSLAV RASPOPOVIĆ

DILEMMAS IN MONTENEGRIN FOREIGN POLICY FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE WORLD WAR I

This paper discusses the foreign policy of Montenegro from the second half of the 19th century to the beginning of the World War I, as well as the changes in its definition and practical realization. The analysis was carried out by taking into account foreign policy priorities in the separate stages during this period, as well as by considering the change in the choice of the country's main foreign partners among the great forces. The proclamation of the Montenegro for the principality in 1852 is the beginning chronological point of this paper, not only because of the change in the form of the government in Montenegro, but also because, after the introduction of

secular power in the country, a period followed by the crisis in the political relations with Russia began. This crisis was significantly less dramatic and less common in the earlier relations between these two countries, as well as between 1878 and 1903. By gaining sovereign status in 1878, Montenegro changed its foreign policy actions in order to align its own goals and instruments of actions with political interests of the main political subjects in the international community. Analysis of the foreign policy of Montenegro has showed inaccuracy of the widespread opinion that the Russia had the absolute influence on the foreign policy of Montenegro from the second half of the 19th century to the beginning of the World War I. In addition to France and Austria-Hungary, especially after 1903, Italy was also very active in the international life of Montenegro. Author concludes that with the start of the Balkan wars, and especially World War I, Montenegro, not only lost Russian influence, which was very strong in certain periods, but also significantly narrowed the list of possible foreign partners between other great forces, and after 1916 the Russian influence was lost.